

SZENT EIRÉNÉ-PIROSKA ÉS A PANTOKRATÓR-MONOSTOR

TÓTH ANNA JUDIT

KIVONAT: Szent László király lánya, aki valószínűleg a Piroška nevet kapta szüleitől, Eiréné néven lett Komnénosz János felesége és a Bizánci Birodalom császárnéja. Halála után szentként tisztelték, és legjelentősebb tetteinek a konstantinápolyi Pantokratór-monostor felépítését tartották. A tanulmány összefoglalja Piroška életének fő eseményeit és azok forrásait, különös tekintettel az utóbbi évek újonnan felbukkant új forrásaira, és bemutatja, hogy a keresztény caritas hogyan érvényesült a kórházként és egyfajta hospice-intézményként is működő Pantokratór-monostorban az alapítólevél leírása alapján.

KULCSSZAVAK: Piroška, Szent Eiréné, Pantokratór-monostor, bizánci egészségügy, magyar-bizánci kapcsolatok

Saint Eirene and the Pantokrator Monastery

ABSTRACT: The daughter of St. László I, King of Hungary, who was probably given the name Piroška by her parents, became the wife of John Komnenos and Empress of the Byzantine Empire. After her death, she was venerated as a saint, and her most notable achievement was the foundation and construction of the Pantokrator Monastery in Constantinople. This paper summarises the main events of Piroška's life and their sources, with particular reference to newly discovered sources of recent years, and shows how Christian caritas was practised in the Pantokrator Monastery, which functioned as a hospital and a kind of hospice, as described in its founding charter.

KEYWORDS: Piroška, Saint Eirene, Pantokrator Monastery, Byzantine healthcare, Hungarian-Byzantine relations

Eiréné vagy Piroska, hiszen mindkét néven szoktuk emlegetni, sok szempontból egészen egyedülálló az Árpád-házi királylányok között. Kétségtelenül Szent László leánya volt köztük az, aki az evilági hierarchiában legmagasabb rangot nyerte el, hiszen a Római Birodalom császárnéja lett, ugyanazt a címet viselte, mint Augustus császár Liviája vagy Iustinianus Theodórája, s mindezt a Bizánci Birodalom másodvirágzása idején, amikor a birodalom utoljára tudott nagyhatalomként megjelenni a nemzetközi porondon. Emellett Eiréné az ortodox egyház magyar szentje. A császárné alakja a feledés hosszú évszázadai után az utolsó néhány évtizedben került az érdeklődés előterébe: ez mind egyházi tiszteletére igaz, mind az alakja irányában megnyilvánuló tudományos érdeklődésre.¹

A következőkben célunk annyi, hogy rövid összefoglalást adjunk Piroska személyéről, életművéről a reá vonatkozó írott forrásokat helyezve a közép-pontba. A magyar történetírói hagyományban a Bizáncba került császárné alakja egyetlen rövid utalás erejéig szerepel, így bár személye nem merült teljesen feledésbe, jelentősége, személyisége ismeretlen maradt.² A tudományos kutatás a 18. században fedezi fel először a magyar királylányra vonatkozó görög forrásokat, jezsuita történetíróink leginkább a bizánci történetírói forrásokra

1 Az előbbinek előfeltétele volt a katolikus és az ortodox egyház közeledése, a kölcsönös kiközösítések feloldása. Az utóbbi években megjelenő, magyar szenteket bemutató népszerűsítő kiadványok általában már a többi szent királyunkkal együtt tartalmazzák Piroska életrajzát is, ami egy évszázaddal korábban még elképzelhetetlen lett volna. E folyamat elősegítésében fontos szerepet játszottak Nagymihályi Géza kötetei (Nagymihályi 2013). Az utóbbi évtizedben két angol nyelvű tanulmánykötet is megjelent a témában: a Sofia Kotzabassi által szerkesztett, a Pantokrátor-monostort bemutató kötetben több, Piroskára vonatkozó új forrásszöveg is helyet kapott (Kotzabassi 2013a). 2019-ben jelent meg a Sággy Marianne és Robert G. Ousterhout szerkesztette tanulmánykötet, amelynek központi témája kimondottan a császárné személye (Sággy–Ousterhout 2019). A közelmúltban ennek magyar nyelvű, bővített változata is megjelent (Sággy–Ousterhout 2023).

2 „Interea imperatrix Constantinopolitana filia regis Ladizlai nomine Pyrisk [...]”. Lásd *Chronica Hungarici compositio* s. XIV. c. 156, SRH I. 439. Itt még a férj neve sem szerepelt, a hiányt Bonfini tévesen egészíti ki Manuéltnak vélve Piroska férjének (Bonfinius, dec II. lib. IV.: „Quod ego haud difficulter crediderim, cum Pyriskam Ladislai filia, ut in Secundi Stephani gestis referetur, et Constantinopolitano Imperatori matrimonio collocatam, eorum Annales plane tradant: nomen imperatoris praetermittunt, quem Emmanuelem fuisse puto.”)

támaszkodtak, Kinnamoszra, Anna Komnénére.³ Ugyanekkor jelenik meg először alakja a népszerűsítő irodalomban is, immár magyar névvel.⁴ A nagy magyar bizantinológus, Moravcsik Gyula érdeme volt az életére vonatkozó források első teljesebb felgyűjtése: ő vette először számba az udvari költők műveit és a hagiografikus forrásokat, amelyek pedig a császárné életére vonatkozó források többségét jelentik.⁵ Ezzel egy szinte teljesnek mondható forráskorpusz jött létre. Hasonló volumenű anyaggal kevés külföldre kiházasított Árpád-házi hercegnő esetében rendelkezünk, azonban ezek a források műfajuknál fogva enkomiasztikus jellegűek, és így fontos történeti kérdésekben, mint például Piroška házasságának politikai kontextusa vagy a császárné politikai szerepe, bizonytalanságban hagyják az olvasót. A Moravcsik-féle kötet, bár nagyjából teljes, nem egy véglegesnek tekinthető, lezárt kutatást reprezentál, hiszen a közölt forrásszövegek némelyikéről csak a közelmúltban készült szövegkritikai kiadás,⁶ sőt a 2016-ban megjelent, Sofia Kotzabassi által szerkesztett tanulmánykötet teljesen új, kéziratból publikált forrásokat is közre tudott adni.⁷

Piroška Magyarországi életéről csak néhány adatot ismerünk. Még magyar neve sem állapítható meg teljes bizonyossággal. A 14. századi krónikakompozíció Pyrisc néven említi, ezt manapság leggyakrabban Piroškaként olvassuk ki, ám ez korántsem biztos, más lehetőségek is felmerültek, leginkább Prisca.⁸

3 Lásd például Kéri 1744, 386–387.; Pray 1774, 96. és passim; Pray 1763, 87., 94.

4 Tóth 2023, 116–117. Dugonics András *Bátori Mária* című drámájában kerül elő Piroška alakja, s valószínűleg ő az első, aki egyértelműen Piroška néven szerepelteti (használt kiadás Dugonics 1881, 145–146.).

5 Az eredeti tanulmány az összegyűjtött görög forrásokkal: Moravcsik 1923. Valamivel bővebb anyag kerül be, magyar fordításokkal kísérve a posztumusz megjelent Árpád-kori magyar történet forrásaiba (Moravcsik 1984).

6 Piroška szünaxarionjának hosszabb változatáról Moravcsik még csak egy újjörög nyelvű fordítást tudott közzétenni, és a rövidebb változat esetében is kénytelen volt részben 18. századi, nem a kéziratok összességének kollációja alapján készült szövegeket használni. Tervbe vette kritikai kiadások készítését, ami azonban a történelem viharai miatt nem valósulhatott meg (Tóth 2022, 104.). Ezt a feladatot végül Sofia Kotzabassi végezte el: Kotzabassi 2013b.

7 Loukaki 2013, 193–199.: itt a szerző részleteket közöl akkor még csak készülöben levő Nikolaosz Kataphlóron kiadásából, amelyek a dicsőítő beszéd ismeretlen címzettjének munkáját méltatják a császárnénak nyújtott segítségével a Pantokratór-monostor építése körül.

8 A legkorábbi felvetés a Prisca, vö. pl. Pray 1774, 96.: „De Pyrisca, seu Prisca...”. A Piroška olvasat is jelen van a 18. század óta (lásd fentebb). Sztripszky Hiadór felveti, hogy a névalak

Adelhaid, László második felesége 1090-ben hunyt el, kevesebb mint egy évtizedes házasság után, és 1095-ben a király is meghal, így Piroska korán árvaságra jut. Valójában a kutatásban az is csak fokozatosan tisztázódott, hogy Piroska László és nem Kálmán lánya volt, ugyanis Anna Komnéné, Piroska sógornője Kálmánt Alexiosz császár *szümpentheroszának*,⁹ apóstársának nevezi. Ezért hitték egyes korai kutatók,¹⁰ hogy Piroska/Eiréné Kálmán lánya volt. Azonban az Anna Komnéné-nál használt görög szó itt nem a vérségi rokonság fokára utal, inkább arról van szó, hogy Piroska az unokatestvére, Kálmán udvarában nevelkedett, ő házassította ki, és a dinasztikus házasságok természeténél fogva ez Alexiosz és Kálmán között hozott létre szövetségi köteléket. A házasságkötés időpontjáról nem szólnak a források, ikergyermekai születéséből lehet következtetni,¹¹ hogy a házasságkötésre 1104-ben vagy 1105-ben kerülhetett sor.¹² Zónarasz szerint Komnénosz János 1117-ben már sok éve házas, és több gyermek atyja.¹³ Piroska Bizáncban az Eiréné nevet kapja, mint anyósa.

Amikor a történettudomány a dinasztikus házasságokat vizsgálja, általában az a diplomáciai, politikai szituáció érdekli, amelyben a házasság létrejött, hiszen egy ilyen házasság két uralkodóház és két királyság között hoz létre kapcsolatot. Piroska esetében pont e kérdésekben a források hipotézisek megalkotására kényszerítik a történészt: milyen politikai célokat forgattak a fejükben, milyen sokáig készítették elő a házasságkötést, egyáltalán mennyi időse volt Piroska. A házasságkötés időben közel esett Kálmán dalmáciai hadjáratához, amely bizánci érdekeket sértett, így általában azzal összefüggésben

a Paraszkéva/Paraszka egy formája is lehetett (Sztripszky 1913, 31–32.). Az Árpád-házból, sőt az egész Árpád kori névanyagból a Prisca, a Piroska és a Paraszkéva egyaránt ismeretlen: Fehértói 2004.

9 Anna Komnéné, *Alexias* XII.4.5.

10 Pl. Kéri 1744, 387. A tévedést elősegíthette, hogy a középkori hagyomány egy része hajlamos volt Lászlót nőtlennek tekinteni. Éppen mivel a téves, illetve félreérthető forráshely, Anna Komnéné, megbízható forrás és közeli rokon, ezért a problémát a frissebb szakirodalom is tárgyalja: Makk 1989, 127.; Moravcsik 1923, 8.; Heilig 1973, 238.; Kerbl 1979, 137.; Bárány 2019, 82.

11 Anna Komnéné: *Alexias* XII.4.5.

12 Moravcsik az 1104. évet adja meg a házasság időpontjaként: Moravcsik 1970, 70.; Horváth 1935, 170.; Kerbl 1979, 80. Az 1105. évhez lásd Kapitánffy 2003, 77.; Bárány 2019, 64–68.

13 Zónarasz XVIII.24.18.

értelmezik.¹⁴ Bárány Attila inkább a jövőre vonatkozó együttműködési szándékot hangsúlyozza: ez a házasságkötés megteremtette azokat a kereteket, amelyek között Magyarország és Bizánc képes volt együttműködni a következő években Bohemund és a normannok ellenében.¹⁵ A házasságkötés bizonyosan különleges jelentőséggel bírt, ami mögött komoly tervek sejtethetünk mindkét részről. Magyar hercegnőt még nem házасítottak ki Bizánc trónjára, sőt az előző közel négyszáz évben csupán két külföldi asszony lett császárné, így ez a házasság bizonyosan meglepetést keltett.¹⁶ A görög források egyöntetűen hangsúlyozzák idegen származását, és egy alkalommal apja nevét is megadják *Βλαδίσλαβος* alakban,¹⁷ de a házasság politikai motivációiról természetesen hallgatnak. A magyar források még a férj nevét sem ismerik.

A választást mindenesetre, úgy tűnik, mindkét fél sikerként értékelte, és a politikai realitások – a keresztes háborúk kora – is ezt követelték, így a következőkben Piroška utódai hosszú ideig mind nyugati hercegnők lesznek,¹⁸ az Árpád- és a Komnénosz-ház kapcsolata pedig olyannyira közelivé válik, hogy Piroška fia, Manuél, saját fia születéséig távoli unokatestvérét, a leendő III. Bélát jelöli ki utódjául, a császári trón várományosául.

Kérdéses ugyanakkor, hogy ez a siker mennyire volt előre látható. Az esküvő idején az ifjú férj, János családon belüli pozíciói nem voltak egyértelműek. Apja, Alexiosz őt jelölte ki örökösének, de vejét, Niképhorosz Brüennioszt is caesari címmel tüntette ki, és nemcsak a császárlány Anna Komnéné, hanem a császárné is az ő utódlását támogatta, és a trónra juttatása érdekében aktív lépésekre is készek voltak. Ebben a helyzetben az, hogy apja nem egy befolyásos

14 A házasság magyar történeti kontextusához lásd Makk 1989, 127.; Moravcsik 1923, 8.; Heilig 1973, 238.; Kerbl 1979, 137.; Kapitánffy 2003, 77–78., 153–169.; Bárány 2017; Bárány 2019; Báling 2021, 156., 451–452.

15 Bárány 2019.

16 Lau 2019, 143.: Piroška utódai 1204-ig mind nyugati, latin hercegnők lesznek, elődei között viszont az utolsó külföldi származású asszony a grúz Maria volt, VII. Dukasz Mihály, majd III. Niképhorosz felesége, azt megelőzően pedig a kazár Eiréné, aki 732-ben lett V. Konstantin felesége.

17 Kinnamosz I. 4. Kiadása: Meineke 1836, 9–10. A név átírva Bladiszlavosz, de egykorú olvasata Vladiszlavosz volt.

18 Lau 2019, 143.; Magdalino 1993, 99–102.

bizánci arisztokrata család lányát választotta ki a számára, hanem egy magyar királylányt, inkább csak gyengítette János pozícióit, mint erősítette.

Közös házaseletük nem kényelemben, Konstantinápoly pompájában indul: együtt követik Alexioszt Bohemund elleni hadjáratára, így Piroska első gyermekei, egy ikerpár, egy Balabiszta nevű kis makedón faluban születnek meg.¹⁹ Jánost a kortársak gyakran Kaloianész néven emlegették, ami itt semmi esetre sem „Szép”, hanem „Jó” Jánost jelent. Nem volt szép ember, azonban bátor katona volt, és feleségéhez hasonlóan mély vallásosság jellemezte.²⁰ Még nem töltötte be a huszadik évét házasságkötésekor, és Piroska is közel egykorú volt vele, tehát nem egy apró gyereklány, hanem egy már kialakult személyiséggel és értékrenddel bíró fiatal nő érkezett Bizáncba, aki a kezdeti nehézségek között is társa kívánt lenni férjének.²¹ Bár frigyüket a dinasztikus politika diktálta, kapcsolatuk mélysége kétségtelen: ellentétben a császári ház szokásaival és János saját fiának és örökösének viharos házaseletével is, Komnénosz János életében nem hallunk más asszonyról, nemcsak Piroska életében, de még halála után sem.²²

János 1118-ban, Alexiosz halála után lép trónra. A császári párnak nyolc gyermeke született, négy fiú és négy lány, azonban közülük csak hárman éltek túl anyjukat. A politikai életben nem vett olyan aktívan részt, mint sógornője, Anna Komnéné, a források azonban hangsúlyozzák karitatív tevékenységét, és nem férjét, hanem őt tekintik a Pantokratór-monostor alapítójának.

Nehéz megítélni, hogy milyen kapcsolatot ápolhatott szülőházájával. A magyar krónika, amely Pyrisc néven említi a császárnét, nem a házasságkötésről számol be, hanem egy jóval későbbi eseményről, a II. István és Komnénosz

19 Anna Komnéné: *Alexias* XII.4.4. Jeffreys mindazonáltal elutasítja azt a véleményt, hogy féltek volna a várandós császárnét Konstantinápolyban az ellenséges indulatú anyós gondjaira bízni, inkább azt valószínűsíti, hogy a fiatal pár nem akart egymástól elválni János katonai kötelezettségei miatt sem (Jeffreys 2019, 107.).

20 Ousterhout 2019, 228.

21 Kapcsolatuk dinamikája kapcsán Jeffreys hangsúlyozza, hogy kettejük között a korkülönbség valószínűleg minimális volt. János 1087-ben született, Piroska születését illetően az egyetlen biztos *ante quem* Adelheid halála 1090-ben. A legtöbb életrajzban szereplő 1088-as év csak hipotézis, amelyet részben az a feltételezés indokolna, hogy valószínűleg fiatalabb volt a férjénél, ami azonban egyáltalán nem biztos (Jeffreys 2023, 107. és passim).

22 Lau 2023, 67.; Jeffreys 2019, 110., 106.: az uralkodópár házasságának összevetése fiuk és Sulzbachi Berta házasságával.

János közötti katonai konfliktust indokolja azzal, hogy „interea imperatrix Constantinopolitana filia regis Ladizlai nomine Pyrisk nunciavit regi Stephano regem Hungariae esse hominem suum. Quam etiam contradicentem imperator castigavit.”²³ II. István a görög szerzők, Kinnamosz és Nikétasz szerint azért indított háborút Bizánc ellen, hogy megtorolja, amiért befogadták az öreg és már régen megvakított Álmos herceget. Ezzel szemben úgy tűnik, hogy a magyar király Piroska személye köré kívánt casus bellit felépíteni. A magyar háború kérdése természetesen kelthetett feszültséget a császári pár között, azonban a jámbor életű császárnénak semmi oka nem volt rá, hogy Álmos ügyében II. István oldalára álljon, és ne segítse könyörületből a már senkire veszélyt nem jelentő nagybátyját. Az epizód mindenesetre arra utal, hogy a császárné fenntartott valamilyen szintű kapcsolatot szülőhazájával, és volt szerepe a magyar ügyek bonyolításában.²⁴

Életrajzírói megemlékeznek arról, hogy a császárné Bithüniában halt meg 1134 körül, amikor elkísérte férjét a szeldzsuk törökök elleni hadjáratára.²⁵ Komnénosz János feleségeként tehát első és utolsó tette is az volt, hogy követte férjét a hadjáratok viszontagságai közepette is. Mindez azt sejteti, hogy Piroska valóban társa volt férjének, aki minden helyzetben számított rá. A szerzetesi fogadalmat valószínűleg a halálos ágyán tette le, és a Xené, Idegen nevet vette fel szerzetesi nevéként.²⁶ A név elsődlegesen arra utal, hogy a keresztény hívő

23 Chronica Hungarici compositio s. XIV. c. 156. SRH I. 439–440.

24 Lau 2023, 130. n. 12.; Jeffreys 2023, 108.

25 Kinnamos I. 6. (p.14. Bonn): ἐπειδὴ τε βασιλεῖ ἐς τὸν πόλεμον ἤδη καθισταμένῳ τύχη τις ἐμποδῶν ἐγένετο (ἦ τε γὰρ ξύνοικος Εἰρήνη ἐξ ἀνθρώπων ἠφάνιστο, ὃ δὲ νόσῳ ἀλοῦς ἐς Βυζάντιον ἀνεκομίσθη). „Mivel a már háborúba vonult császárnak útjába állt valamiféle [bal]szerencse (ugyanis hitvese, Eiréné, távozott az élők közül, és maga pedig betegségbe esve Byzantionban gyógyult)”. Lásd még Theodórosz Prodromosz sírversét: Moravcsik 1923, 41–42.; Moravcsik 1984, 172–173. Haláláról hosszabban beszámol Nikolaosz Kataphlóron is (Loukaki 2013, 196–198.). Halála időpontjához lásd Moravcsik 1923, 10.

26 A szünaxarionok megadják a szerzetesi nevét, és a Pantokratór-monostor felszentelése alkalmából készült anonim vers is: Δομήτορα δὲ καὶ βασιλίσσαν Ξένην, / ποθήσασαν ξένον σε καὶ ξένην, Λόγε, / κόσμου τε παντὸς καὶ πάσης φαντασίας / δειχθεῖσαν [...] συγκατατάξον τῷ χορῷ τῶν ἁγίων. „Az épített Xené császárnét / aki reád, Ige, az idegenre vágódott, és idegennek / mutatkozott a világgal és minden látszatával / szemben [...] / sorold be a szentek karába.” (Ford. Moravcsik 1984, 125–126.)

csak vendég, látogató ebben a világban a mennyei haza felé igyekezve,²⁷ de talán többet is láthatunk a név mögé – bár nem tudhatjuk, hogy a Konstantinápolyban leélt évtizedek után ténylegesen idegennek érezte-e még magát, s azt sem, hogy milyen emlékeket őrzött szívében szülőhazájáról.

Mint mondtam, a történettudományt Piroska alakja mint a magyar–bizánci diplomáciai kapcsolatok egy fejezetének mellékszereplője érdekelné, jelen kötet érdeklődésének középpontjában azonban személyek állnak, így úgy vélem, érdemes lehet röviden elgondolkoznunk a személyen és a személyiségen.

A bizánci források alapvetően enkomiasztikus jellegűek: vagy Eirénét, a császárnét dicsőítik, vagy Eirénét, a szentet. E források között vehetjük számba az udvari költők alkotásait: Theodórosz Prodromosz és Nikolaosz Kalliklész műveit – egyéb alkalmi versek mellett mindketten megírták a császárné sirversét, amely tartalmazza a fő életrajzi adatokat.²⁸ A krónikaírók közül Kinnamosz szentel önálló passzust Eiréné személyének.²⁹ A hagiográfiai anyaghoz tartozik a szünaxarion két életrajza, egy rövidebb és egy hosszabb szövegvariáns,³⁰ egy hosszabb vers a Pantokrátor-monostorról,³¹ amelynek alapítását a császárné fő

27 Nagymihályi 2013, 67–71.

28 Theodórosz Prodromosz epitaphiuma: Moravcsik 1923, 41–42.; Moravcsik 1984, 172–173. Theodórosz Prodromosz verseinek modern szövegkritikai kiadása: Hörandner 1974. Nikolaosz Kalliklész epitáfiuma: Moravcsik 1923, 42–43.; Moravcsik 1984, 166–167. A két költő, Theodórosz Prodromosz és Nikolaosz Kalliklész személyéhez, illetve a verseikben megmutatkozó Eiréné-képhez lásd Shlyakhtin 2019.

29 Kinnamosz I. 4.; lásd még Moravcsik 1984, 195.

30 A szünaxarionokba bekerülő életrajz egy hosszabb és egy rövidebb redakcióban ismert. A rövidebb változatot Hippolyte Delehaye publikálta először 1902-ben (Delehaye 1902, 887–890.), Moravcsik ezt közölte (Moravcsik 1923, 48–49.), majd később magyar fordítással is megjelent (Moravcsik 1984, 113–117.). A hosszabb redakciót Moravcsik csak Nikodémosz Hagioreítés újjörög nyelvű *Megas synaxaristéséből* ismerhette, kivéve a bevezetőt, amit Halkin kiadott ógörögül is, így kényszermegoldásként Moravcsik ezt az újjörög szöveget közölte újra, noha bizonyíthatóan tervezte a kéziratok összegyűjtését és egy megbízható szövegkiadás készítését (Tóth 2022, 106.). A szünaxarionok kritikai kiadását Sofia Kotzabassi készítette el (Kotzabassi 2013b, 160–189.; újraközölte Sággy–Ousterhout 2019, 327–329.; a hosszabb redakció magyar fordítását lásd Tóth 2022, 110–112.). A szöveg kézirati hagyományához lásd Kotzabassi 2013a, 162–170.

31 Moravcsik 1923, 43–47.; Moravcsik 1984, 121–126. Angol fordítása is megjelent: Magdalino 2013, 49–52. A Pantokrátor-monostor alapítólevelének részleges szövege és fordítása: Moravcsik 1984, 109–113. A teljes görög szöveg: Gautier 1974, 27–131., angol fordítása és kommentárok: Thomas–Constantinides Hero 2000, 725–781.

művének tekinthetjük, s ezek mellett még néhány rövidebb, szétszórt forráshellyel számolhatunk.³² Különlegesség, hogy fennmaradt kortárs, autentikusnak tekinthető portréja: a Hagia Sophia mozaikja, amely együtt ábrázolja férjével és legidősebb fiával, a társcsászárrá koronázott, de apja előtt elhunyt ifjabb Alexiosszal.³³

E forrásokban Eiréné-Piroska alakja idealizáltan jelenik meg, szinte egyetlen megfogható egyéni tulajdonsága erős vallásossága: szüntelen imában és jótékonykodásban tölti életét, férjével szemben alázatos, önálló politikai cselekvőként nem vesz részt a közéletben. Korunk értékítélete egy ilyen karakterben hajlamos csak konformizust és az alárendelődést észrevenni, azonban, ha végiggondoljuk e házasság körülményeit, azt látjuk, hogy mindezt csak egy erős akaratú, intelligens és minden szempontból különleges nő vihette véghez.³⁴ Talán egyetlen Árpád-házi hercegnő sincs, akit házassága ennyire idegen világba sodort volna, ahol helyt kellett állnia. Nem tudhatjuk, hogy mennyi idő jutott rá, hogy a kis hercegnőt nevelésével felkészítsék az előtte álló kultúrsokkra, az azonban bizonyos, hogy a görög (női) szerzetesség jelenléte még elég erős volt az országban ahhoz, hogy a kis hercegnő megfelelő görög nyelvi és liturgikus felkészülést kapjon.³⁵ Csak néhány évtizeddel járunk a szizma után, amelynek ideiglenes voltában akkor még mindenki bízhatott, így az ortodoxiára való formális áttérésre nem volt szükség, de akkor is a hazaitól teljesen különböző liturgikus környezetbe kerül. Új nevet kap, Eiréné lesz, tehát ugyanazt a nevet kapja, amelyet anyósa, Eiréné Dukasz és a kor több más bizánci császárnéja is

32 Például a Loukaki által 2013-ban közölt szöveg Nikolaosz Kataphlórosztól.

33 Kádár Zoltán hangsúlyozza (Kádár–Németh–Tompos 1987, 65.), hogy hajviselete, leeresztve, két, farkocsszerűen viselt fonattal teljesen idegen a bizánci női hajviseletektől. Akár az is felvethető, hogy ez a frizura kimondottan magyar származására utal, míg szókesége általánosságban jelzi nyugati eredetét (Mielke 2019, 156.).

34 Jeffreys hangsúlyozza, hogy a Komnénosz-dinasztia történetében ugyan számos politikailag aktív császárnét, hercegnőt találunk, azonban esetükben erre a nyílt szerepvállalásra már özvegyként kényszerülnek, amikor ki kell állniuk saját és gyermekeik érdekeinek védelmében. Férjük életében annak személyén keresztül tevékenykednek, összhangban maradva a társadalmilag elvárt nemi szerepekkel – Piroska viszont férje előtt hunyt el, így nem kényszerült rá, hogy nyíltan önálló politikai szereplőként lépjen fel (Jeffreys 2019, 105.).

35 Sággy 2019; Kis 2019. Az azonban nem tudhatjuk, hogy a házasságkötéshez vezető diplomáciai döntések mennyi időt hagytak arra, hogy Piroska nevelését görögös irányba tereljék.

viselt. Az otthonról ismerős magyar, latin, német nyelvű környezetből görögök közé kerül. Szerencsés esetben már a házasságkötés előtt megtanították a görög nyelv alapjaira, azonban ebben a korban a beszélt, vernakuláris nyelv és az írásban használt ógörög már két külön nyelvnek tekinthető, és egyik sem nélkülözhető az udvari életben. A bizánci elit műveltsége messze felette állt a nyugati normáknak. Sógornője, Anna Komnéné nem csupán Bizánc egyik legjelentősebb történetírója, aki a legtisztább ógörög prózában írt, hanem ismerte Arisztotelészt, és fejből idézte Homéroszt. A korban a latin nyugaton nemhogy világi nőt, hanem klerikus férfit sem igen találhatunk ilyen műveltséggel. Ebben a környezetben bizonyos, hogy érkezésekor műveletlen kis barbár asszonyként tekintettek a menyasszonyra. Az, hogy hosszú idő óta nem érkezett külföldi menyasszony Konstantinápolyba, szintén fokozhatta Piroska nehézségeit: a bizánci udvar sem állt okvetlenül készen a fogadására. Alkalmazkodnia kellett a bizánci udvar évszázadok alatt rögzült merev ceremóniaihoz is, ami szintén idegenül hathatott az Árpád-ház udvarának szokásai után. Emellett, mint mondtam, hatalmi viszályoktól terhelt családba érkezett. Férje, János egy nagy uralkodó egyetlen fia volt, de ez nem jelentette azt, hogy Piroskát kikövezett út vezette a trón felé. János születéséig nővére, Anna joggal hihette, hogy az ő leendő férje lesz a következő császár, akin keresztül ő maga lehet a *de facto* uralkodó. Alexiosz fiát jelölte ki örökösnek, de vejének is caesari címet adott. Maga a vő, Niképhorosz Brüenniosz ugyan nem igyekezett magához ragadni a császári hatalmat, de felesége mellett az anyacsászárné is őt látta volna szívesebben Alexiosz utódként. A konfliktus Alexiosz halála után egy kisebb palotaforradalomban kulminált, de a konfliktus biztosan nem volt előzmény nélküli. Egy ilyen családi helyzetben János házasságának politikai értéke megkérdőjeleződik: lemondott arról, hogy valamelyik gazdag és nagy hatalmú bizánci arisztokrata családdal vonja kapcsolatát szorosabbra házasság révén, miközben katonai segítséget nem igazán várhatott Magyarországról. Ebben a helyzetben kellett Piroskának támogatást nyújtania férjének.

Nagyjából ennyit tudhatunk életének eseményeiről. Bár kanonizálták, valószínűleg fia, Manuél uralkodása idején, elsősorban a dinasztia szentje maradt. A szentségét megalapozó tetteiről nem maradtak fenn olyan híradások, mint rokonai, Szent Erzsébet vagy Szent Margit esetében, a bizánci híradások

általánosságban beszélnek istenfélő jámborságáról, jótekonyságáról, kegyes tetteiről. A legfontosabb kivétel a konstantinápolyi Pantokratór-monostor alapításában játszott szerepe. Ez a hatalmas templom, kolostor, kórház és idősek otthona egyfelől a keresztény jótekonyság emlékműve, ugyanakkor a Komnénosz-dinasztia szakrális központja is: Eirénét itt helyezik végső nyugalomra, s miután férje, majd leszármazottai is ide temetkeznek, a Komnénosz- és a Palaiologosz-dinasztia idején a Pantokratór-monostor válik a Szent Apostolok temploma helyett a császárok temetkezési helyévé.

A szünaxarion szerint Piroška vágya az volt, hogy a császárváros legnagyobb szerűbb monostorát építhesse meg.³⁶ Most, hogy az egykori komplexum egykor spirituális és nagyon is evilági tevékenységtől nyüzsgő falai közé egy másik valóság egészen más jellegű élete költözött, nehéz megítélni, hogy ez mennyire sikerült. Mindenesetre, mint azt Paul Magdalino számbaveszi, több szempontból is „leg”-nek számít a Pantokratór a kutatás számára.³⁷ Azon kevés bizánci monostor közé tartozik, ahol megvan az alapítólevél, a tüpikon, és az épület maga is. A három tüpikon egyike, méghozzá a legkorábbi, amit egy regnáló császár adott ki. Építész, Niképhorosz, a kevés ismert bizánci építész egyike, a Szent Apostolok temploma után itt volt a legtöbb császársír, és Bizánc még hátralevő évszázadaiban nem épült ilyen nagyságrendű monostor.

Ami a helyszínt illeti, egy zsúfolt lakónegyed belsejében helyezkedett el, ami a szerzetesek számára talán nehezíthette az elvonulást, azonban megfelelt a monostor gyakorlatias funkcióinak: tudniillik kórház és öregek otthona kapott benne helyet. A tüpikon pontosan beszámol a Pantokratór mint intézmény méretéről.³⁸ A komplexum része volt (1) maga a monostor és a hozzá tartozó kátholikon, tehát a monostor temploma, a tulajdonképpeni Pantokratór-templom nyolcvan szerzetessel. Ez kevésnek tűnhet, különösen ahhoz képest, hogy a források helyenként több száz vagy ezer fős kolostorokról is beszámolnak, azonban Paul Magdalino hangsúlyozza, hogy ez utóbbiak anekdotikus adatok, mint

36 Kotzabassi 2013a, 173–174. Az építkezés pontos kronológiai adatai: Ousterhout 2019, 223–225.; lásd még Jeffreys 2019, 108. A tervek építkezés közben is többször alakultak, és a komplexum egyre grandiózusabbá vált a számos módosításnak köszönhetően.

37 Magdalino 2013, 33.

38 A monostort alkotó egységekhez lásd Magdalino 2013, 36–38.

az a nyugati szemtanú által írott beszámoló, amely szerint hétszáz szerzetes élt a Pantokratórban.³⁹ (2) Theotokosz Eleousza – a könyörületes Istenszüdő temploma – ötvenfős személyzettel működött, ebből nyolc pap és tíz diakónus. (3) Mihály arkangyal temploma; ennek a gondozása a másik két közösség között oszlik meg. Ide tervezték az alapítók nyughelyét, amelyről majd később részletesebben szólok. (4) További épületszárnyak két kúttal – ezek mind művészeti kialakításuk, mind gyakorlati hasznosságuk miatt is jelentősnek tekinthetők. (5) Kórház (xenon), amely ötven beteg ellátására volt képes, és nagy létszámú orvosi személyzet tartozott hozzá. Elhelyezés szempontjából külön kórterem volt a férfiak és a nők számára, fürdő tartozott hozzá, és két templom, külön a férfi és a női betegeknek. A kórház tüpikonbéli leírásának különös jelentőséget ad, hogy ez a legjelentősebb forrás, amely bármely korszakból bizánci kórházról beszámol.⁴⁰

(6) Gerotropheion – öregek otthona – huszonnégy bentlakó számára, ehhez hatfős személyzet volt rendelve, és saját kápolnája is volt. Mivel a bizánci kórházakban az ókori gyakorlatot követve az orvosok nem foglalkoztak olyan betegekkel, akiknek nem tudtak kezelést nyújtani, az ilyen pácienseket más típusú szociális intézményekbe szállították át; így a gerotropheion – neve ellenére – nem annyira mai értelemben vett öregek otthona lehetett, hanem inkább hospice ellátást nyújtó intézmény.⁴¹

(7) Egy lakórészleg (kellia), az alapítók használatára rendelt szobák, ha látogatást tesznek itt. Két nagy udvara volt, egyik a szerzetesek számára, a másik a csatolt intézményeknek. A két kút bárki számára megközelíthető volt. Egy portikusz vezetett az egyik kúttól az utcáig, amely egyszersmind egy hosszú körmeneti útvonal része volt, ahol rendszeresen tartottak körmeneteket.

(8) Mindezekén túl a monostor birtoka volt hat, vele függő viszonyban álló kolostor az ázsiai oldalon; (9) egy temető ezen kolostorok egyikénél, a Medikarionnál, amely az itt elhunyt szerzetesek és ápoltak nyughelye is volt;

39 Magdalino 2013, 42.

40 Wolford 2019, 195. Nem tudjuk bizonyosan, hogy a Pantokratór kórháza meddig működött, azonban a negyedik keresztes hadjáratot bizonyosan nem érte meg (Wolford 2019, 205–206.).

41 Wolford 2019, 203–204.

(10) egy leprakórház, amely értelemszerűen nem itt volt, hanem a Szent Zóti-koszhoz tartozott, amely a központi leprakórház volt az Aranyszarv-öböl északi oldalán.⁴² (11) Ezenfelül a tüpikon a monostor nyolcvanöt bevételt biztosító birtokát sorolta fel, ebből hetvenötöt a császár adományozott, tizet a császárné – Eiréné szünaxarionja is ezt mondja, hogy a császárné egyedül nem lett volna képes az általa megálmodott jelentőségű kolostoregyüttest finanszírozni.

Az alapítólevél külön kitér a Komnénosz család tagjairól való megemlékezésekről. Napi megemlékezést írtak elő a császár apai nagyanyjáért, szüleiért és akkor már elhunyt feleségéért, Eiréné-Piroskáért. Heti megemlékezéseket tartanak huszonkét elhunyt családtagért, valamint a jövőben napi megemlékezés fog szólni a császárárt és gyermekeiért. A listán emellett még nyolc nem rokon személy szerepel, négyen katonai, négyen udvari szolgálataikért hálából.⁴³

Bár a Pantokratór-monostort úgy tartjuk számon, mint Konstantinápoly második legjelentősebb császári mauzóleumát, amelyet csak a Szent Apostolok temploma előz meg, Nagy Konstantin és Justinianus császár nyughelye, az alapító eredeti terve nem egészen ez volt. A mauzóleum nem dinasztikus sírhelynek készült, hanem csakis az alapító, hitvese, vagyis Piroska és legidősebb fiuk, a már társcsászárrá koronázott Alexiosz számára – kihagyva a többi hét gyermeküket, és kitérve rá, hogy ha Alexiosz máshol szeretne nyugodni (értsd: a saját nukleáris családjával) akkor temetkezhet máshová.⁴⁴

Felvethető a kérdés, hogy ténylegesen mekkora szerepe volt a monostor létrehozásában a császárnénak. Forrásaink kétféle véleményre hajlanak. A szünaxarion és Kinnamosz történeti műve egyértelműen Eiréné-Piroskát tartja az alapítónak – azzal együtt, hogy nem titkolják, hogy férje segítségét kellett kérnie, hogy az általa megálmodott komplexum létrejöhessen.⁴⁵ A tüpikon alapján a császár

42 Wolford 2019, 197–199.

43 Magdalino 2013, 40–41.

44 Magdalino 2013, 41., 43. Az épület restaurációs munkáiban is részt vevő Ousterhout szerint a monostor udvarán álló és hagyományosan Eirénéének vélt szarkofág nem lehetett az övé, viszont megjegyzi, hogy a kor szokásainak megfelelően a tényleges sírhelyek kialakítása a padlószint alatt történhetett, ahol újkori régészeti feltárás még nem zajlott, így nem elképzelhetetlen, hogy az egykori császársíroknak valamilyen építészeti megfogható nyoma is fennmaradt a mélyben (Ousterhout 2019, 254–255.).

45 Kinnamosz 10.6–8.

tűnik az alapítónak, és ugyanezt találjuk a történetíró Nikétasz Khóniatésznál is.⁴⁶ Az alapításról szóló vers ötvözi e két lehetőséget: a császár látván felesége vágyakozását a monostor alapítására, egyetértett a tervvel. A kérdés eldöntéséhez fontos új forrást fedezett fel Marina Loukaki néhány évvel ezelőtt. A forrásszöveg a szónok Nikolaosz Kataphlóron egyetlen fennmaradt műve, egy hosszú panegürikon, ennek editio princepsét készítette el Loukaki.⁴⁷ A szóban forgó mű egy magasztaló beszéd, amelynek a címzettje Hellasz thema kormányzója, akinek a név szerinti azonosítása eddig sikertelen maradt, noha a magasztaló irat sok mindent elárul az illető pályájáról, tevékenységéről. A szövegből kitűnik, hogy az építkezéshez kapcsolódó szervezés, döntéshozatal egyértelműen Piroska kezében volt, a névtelen kormányzó pedig munkatársa volt e tevékenységben – valószínűleg a császárné kincstárnoka volt. Nikolaosz Kataphlóron bemutatása szerint a beszéd címzettje korábban Eiréné közeli és bizalmas munkatársa volt, ő és más hivatalnokok Eiréné oldalán segítették terve kivitelezésében, hogy megalapíthassa a monostort. A szöveg rendszeres munkakapcsolatról beszél, a császár alakja egyáltalán nem jelenik meg, a tervezés és az építkezés irányítója egyedül a császárné. Kicsit később beszámol a császárné váratlan és tragikus haláláról, illetve megemlíti, hogy a császárné halála után a császár Piroska segítőit kitüntetésekben részesítette, a címzettet pedig Hellasz kormányzójává tette.⁴⁸

A megözvegyült császár a monostor tüpikonjában szokatlanul személyes hangon emlékezett meg feleségéről: „E szándékomban, a végrehajtásban és tetteiben részesem volt élettársam és segítőm, bár ő a mű teljes létrejötté előtt a te kifürkészhetetlen akaratod folytán elköltözött innen, s távozásával kettészakítván engem, lelkem felét magával vitte.”⁴⁹ A Pantokrátor-monostor befejezése

46 Nikétasz Khóniatész: *Historia* 11.1.

47 A szövegkiadás: Loukaki 2019, a császárnéra vonatkozó részeket már korábban közreadta: Loukaki 2013.

48 A betöltött jelentős pozíció ellenére a beszéd címzettjének neve nem azonosítható. Rajta és a Pantokrátor építészén, Niképhoroszon kívül még egy személyt ismerünk a császárné környezetéből, M. Loukaki egy könyvbejegyzésben bukkant Ióánnész Olünténosz mint a császárné *domesztikosz*ának a nevére (Loukaki 2013, 201.; Loukaki 2019, 17.), azonban nem tartja valószínűnek, hogy ő lett volna Kataphlóron címzettje.

49 [...] διὰ σοῦ συγκοινωνὸν τῆς προθέσεως καὶ τῆς προσαγωγῆς καὶ τῆς πράξεως εὐρὼν τὴν τοῦ βίου κοινωνὸν καὶ συλλήπτορα, κἀν πρὸ τῆς ἐντελοῦς τοῦ ἔργου συστάσεως μετέστη

a császárra maradt, aki, mint azt az alapító okirat rendelkezései világossá teszik, nem annyira dinasztiaja és a Komnénosz-ház, hanem a hitvesi szeretet emlékművévé kívánta tenni.⁵⁰

Felhasznált irodalom

- Báling 2021. Báling Péter: *Az Árpád-ház hatalmi kapcsolatrendszere*. Bölcsészettudományi kutatóközpont, Budapest, 2021.
- Bárány 2017. Bárány Attila: Magyarország, Bizánc és a nyugat a 11. század végén. In Bárány Attila – Pósan László: *Európa és Magyarország Szent László korában*. [MTA], Debrecen, 2017. 193–224.
- Bárány 2019. Bárány, Attila: Diplomatic Relations between Hungary and Byzantium in the Eleventh-twelfth Centuries. In Marianne Sághy – Robert G. Ousterhout: *Piroska and the Pantokrator. Dynastic Memory, Healing and Salvation in Komnenian Constantinople*. Central European University Press, Budapest, 2019. 63–96.
- Delehay 1902. Delehay, Hippolyte: *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae codice Sirmondiano nunc Berolinensi adiectis synaxariis selectis*. Apud Socios Bollandianos, Bruxelles, 1902.
- Dugonics 1881. Dugonics András: *Bátori Mária. Szomoru történet öt szakaszban. Endrődi Sándornak Dugonicsból irt tanulmányával*. Aigner, Budapest, [1881].
- Fehértői 2004. Fehértői Katalin: *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.
- Gautier 1974. Gautier, Paul: Le typikon de Christ Sauveur Pantocrator. *Revue des études byzantines*, 32. (1974) 1–145. <https://doi.org/10.3406/rebyz.1974.1481>
- Heilig 1973. Heilig, Konrad Joseph: *Ostrom und das deutsche Reich um die Mitte des 12. Jahrhunderts. Monumenta Germaniae Historica IX. Kaisertum und Herzogsgewalt im Zeitalter Friedrichs I.* Hirsemann, Stuttgart, 1973.

τῶν τῆδε τοῖς ἀρρήτοις σου κρίμασι καὶ συναποτεμοῦσα τῇ μεταστάσει καὶ διχότομον ἀποδείξασα. A szöveg és a fordítás helye: Moravcsik 1984, 110.

50 Magdalino 2013, 41. Lásd még Jeffreys 2019.

- Horváth 1935. Horváth Jenő: *Az Árpádok diplomáciája 1001–1250*. Sárkány Nyomda, Budapest, 1935.
- Hörandner 1974. Hörandner, Wolfram: *Theodoros Prodromos. Historische Gedichte*. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 1974.
- Jeffreys 2019. Jeffreys, Michael: Piroska and the Komnenian Dynasty. In Marianne Sággy – Robert G. Ousterhout: *Piroska and the Pantokrator. Dynastic Memory, Healing and Salvation in Komnenian Constantinople*. Central European University Press, Budapest, 2019. 97–119.
- Kádár–Németh–Tompos 1987. Kádár Zoltán – Németh György – Tompos Erzsébet: *A Hagia Szophia. Képzőművészeti Kiadó*, Budapest, 1987.
- Kapitánffy 2003. Kapitánffy István: *Hungaro-Byzantina. Bizánc és a görögség középkori magyar forrásokban*. Typotex, Budapest, 2003.
- Kerbl 1979. Kerbl, Raimund: *Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluss auf das Arpaden-Königreich*. Verband der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, Wien, 1979.
- Kéri 1744. Kéri, Franciscus Borgia: *Imperatores orientis, compendi exhibiti, e compluribus Graecis praecipue scriptoribus a Constantino Magno ad Constantinum ultimum et expugnatam per Turcos Constantinopolim*. Typ. Academicis, Tyrnavia, 1744.
- Kis 2019. Kis, Etele: Piroska-Eirene and the Holy Theotokos. In Marianne Sággy – Robert G. Ousterhout (eds.): *Piroska and the Pantokrator. Dynastic Memory, Healing and Salvation in Komnenian Constantinople*. Central European University Press, Budapest, 2019. 261–290.
- Kotzabassi 2013a. Kotzabassi, Sofia (ed.): *The Pantokrator Monastery in Constantinople*. De Gruyter, Boston–Berlin, 2013. <https://doi.org/10.1515/9781614514602>
- Kotzabassi 2013b. Kotzabassi, Sofia: Feasts at the Monastery of Pantokrator. In Sofia Kotzabassi (ed.): *The Pantokrator Monastery in Constantinople*. De Gruyter, Boston–Berlin, 2013. 162–170. <https://doi.org/10.1515/9781614514602>
- Lau 2019. Lau, Maximilian: Piroska–Eirene, First Western Empress of Byzantium: Power and Perception. In Marianne Sággy – Robert G. Ousterhout (eds.): *Piroska and the Pantokrator. Dynastic Memory, Healing and Salvation in Komnenian Constantinople*. Central European University Press, Budapest, 2019. 143–152.

- Lau 2023. Lau, Maximilian C. G.: *Emperor John II Komnenos. Rebuilding New Rome 1118–1143*. Oxford University Press, Oxford, 2023. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198888673.001.0001>
- Loukaki 2013. Loukaki, Marina: Empress Piroška–Eirene’s Collaborators in the Foundation of the Pantokrator Monastery: The Testimony of Nikolaos Kataphloron. In Sofia Kotzabassi (ed.): *The Pantokrator Monastery in Constantinople*. De Gruyter, Boston–Berlin, 2013. 191–201. <https://doi.org/10.1515/9781614514602.191>
- Loukaki 2019. Loukaki, Marina: *Les Grâces à Athènes. Éloge d’un gouverneur byzantin par Nikolaos Kataphlôron*. De Gruyter, Berlin–Boston, 2019. <https://doi.org/10.1515/9783110634716>
- Magdalino 1993. Magdalino, Paul: *The Empire of Manuel I Komnenos 1143–1180*. Cambridge University Press, Cambridge, 1993. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511523182>
- Magdalino 2013. Magdalino, Paul: The Foundation of the Pantokrator Monastery in Its Urban Setting. In Sofia Kotzabassi (ed.): *The Pantokrator Monastery in Constantinople*. De Gruyter, Boston–Berlin, 2013. 33–55. <https://doi.org/10.1515/9781614514602.33>
- Makk 1989. Makk, Ferenc: *The Árpáds and the Komneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.
- Meineke 1836. Meineke, Augustus (ed.): *Ioannis Cinnami epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*. Weber, Bonnae, 1836.
- Mielke 2019. Mielke, Christopher: The many faces of Piroška-Eirene of Hungary in visual and material culture. In Marianne Sághy – Robert G. Ousterhout (eds.): *Piroška and the Pantokrator. Dynastic Memory, Healing and Salvation in Komnenian Constantinople*. Central European University Press, Budapest, 2019. 153–172.
- Moravcsik 1923. Moravcsik Gyula: *Szent László leánya és a bizánci Pantokrator-monostor*. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet Közleményei 7–8. füzet. [N. n.], Budapest–Konstantinápoly, 1923.
- Moravcsik 1970. Moravcsik, Gyula: *Byzantium and the Magyars*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.

- Moravcsik 1984. Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet forrásai*. Akadémiai Kiadó, Budapest–Szeged, 1984.
- Nagymihályi 2013. Nagymihályi Géza: *Az idegen szent. Árpád-házi szent Piroska élete és kora*. (Második, bővített kiadás.) Kairosz, Budapest, 2013.
- Ousterhout 2019. Ousterhout, Robert: Piroska and the Pantokrator: Reassessing the architectural evidence. In Marianne Sághy – Robert G. Ousterhout (eds.): *Piroska and the Pantokrator. Dynastic Memory, Healing and Salvation in Komnenian Constantinople*. Central European University Press, Budapest, 2019. 225–259.
- Pray 1763. Pray, Georgius: *Annales regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII. ad annum MDLXIV. Deducti ac maximam partem ex scriptoribus coaevis, diplomatibus, tabulis publicis et id genus litterariis instrumentis congesti*. Vol I. G. L. Schulzius, Vindobonae, 1763.
- Pray 1774. Pray, Georgius: *Dissertatio historico-critica de Sancto Ladislao Hungariae rege*. Landerer, Posonii, 1774.
- Sághy–Ousterhout 2019. Sághy, Marianne – Robert G. Ousterhout: *Piroska and the Pantokrator. Dynastic Memory, Healing and Salvation in Komnenian Constantinople*. Central European University Press, Budapest, 2019.
- Sághy–Ousterhout 2023. Sághy Marianne – Robert G. Ousterhout: *Dinasztikus emlékezet, gyógyítás és örök élet a Komnénos-kori Bizáncban*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2023.
- Sághy 2019. Sághy, Marianne: Greek Monasteries in early Árpáadian Hungary. In Marianne Sághy – Robert G. Ousterhout (eds.): *Piroska and the Pantokrator. Dynastic Memory, Healing and Salvation in Komnenian Constantinople*. Central European University Press, Budapest, 2019. 11–38.
- Shlyakhtin 2019. Shlyakhtin, Roman: „A New Mixture of Two Powers:” Nicholas Kallikles and Theodore Prodromos on Empress Eirene. In Marianne Sághy – Robert G. Ousterhout (eds.): *Piroska and the Pantokrator. Dynastic Memory, Healing and Salvation in Komnenian Constantinople*. Central European University Press, Budapest, 2019. 291–304.
- SRH 1937–1938. Szentpétery Emericus (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum*. Typ. Universitatis Budapest, 1937–1938.

- Sztripszky 1913. Sztripszky Hiador: *Jegyzetek a görög kultúra Árpád-kori nyomairól*. [N. n.], Budapest, 1913.
- Thomas–Constantinides Hero 2000. Thomas, John – Hero, Angela Constantinides: *Byzantine Monastic Foundation Documents. A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments*. Vol. I–II. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C., 2000.
- Tóth 2022. Tóth Anna Judit: Szent Eiréné/Piroska élete a bizánci synaxarionokban. *Ephemeris Hungarologica*, 2. (2022) 1. sz. 101–114. <https://doi.org/10.53644/EH.2022.1.101>
- Tóth 2023. Tóth Anna Judit: Piroskától Paraszkéváig. Egy Árpád-házi szentekhez kötődő legenda a konstantinápolyi Pammakaristos templomból. In Kovács Attila – Tóth Anna (szerk.): *László királytól Szent Lászlóig. Új közelítések Árpád-házi királyunkhoz*. MKI, Budapest, 2023. 111–136. <https://doi.org/10.53644/MKI.LKSZL.2023.111>
- Wolford 2019. Wolford, Tyler: „To each according to their need”: the various medical and charitable institutions of the Pantokrator monastery. In Marianne Sághy – Robert G. Ousterhout: *Piroska and the Pantokrator. Dynastic Memory, Healing and Salvation in Komnenian Constantinople*. Central European University Press, Budapest, 2019. 195–223.